

BUDİZMİN FAXIANG EKOLÜNDEN ESKİ UYGURCA BİR FRAGMAN (3. BÖLÜM, 19. YAPRAK)

An Old Uyghur Fragment from Faxiang School of Buddhism (Chapter 3, Leaf 19)

Uğur UZUNKAYA*

Gazi Türkiyat, Güz 2020/27: 203-215, DOI: 10.34189/gtd.27.012

Öz: Eski Uyğur edebiyatını İpek Yolu dinlerinden Budizm, Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlığa ilişkin dini eserlerin tercümelemleri oluşturmaktadır. Budizmin iki temel kavrayışından biri olan Mahāyāna ekolü temelinde gelişen Faxiang ekolü de bu çalışmanın konusunu oluşturur. Faxiang ekolünün temelleri 602-664 tarihleri arasında yaşamış olan Xuanzang (玄奘) tarafından atılmıştır ve bu ekolün esas ilkeleri Xuanzang'ın Cheng weishi lun (成唯識論) 'Mutlak Şuur Nazariyesi Hakkında Hitabe' adlı eserine dayanmaktadır. Bu yazı Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu'nda Mainz 785 (T II Y 52) arşiv numarasıyla korunan bir fragmanın neşri hakkındadır. Mevzubahis fragman Budizmin Faxiang ekolüne ilişkin metinlerin yer aldığı bir derleme eser veya mecmua olarak tanımlanabilecek bir yazma eserin 3. bölümünün 19. yaprağını oluşturmaktadır. Mainz 785'in (T II Y 52) ön sayfasında 24, arka sayfasında ise 25 satırlık bir Eski Uyğurca metin korunabilmiştir. Bu çalışma mezkur fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisini, Türkiye Türkçesine aktarımını, metne ilişkin notlarını ve dizini de içeren sözlüğünü ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Mahāyāna ekolü, Faxiang ekolü, Eski Uyğurca, metin neşri

Abstract: Old Uyghur literature is comprised of translations of the religious text of the Silk Road religions such as Buddhism, Manichaeism and East Syriac Christianity. Faxiang school (法相宗) developed on the basis of Mahāyāna school, which is one of the two basic concepts of Buddhism, is the subject of this paper. Faxiang school was founded by Xuanzang (玄奘), who lived between the dates 602-664, and the main principles of this school are based on the work of Xuanzang's Cheng weishi lun (成唯識論) 'Discourse on the Theory of Consciousness Only'. This paper is about the edition of a fragment preserved with the archive number Mainz 785 (T II Y 52) at the Turfan Collection of the Berlin Brandenburg Academy of Sciences and Humanities. The fragment in question constitutes the 19th leaf of the third leaf of the work, which contains texts related to the Faxiang school of Buddhism. While the front page of Mainz 785 (T II Y 52) has 24 lines, the back page of this fragment contains 25 Old Uyghur lines. This study contains the transcription and transliteration of the aforementioned Old Uyghur fragment, translations into Turkish, notes and a glossary with an analytical index.

Keywords: Buddhism, Mahāyāna school, Faxiang school, Old Uyghur, text edition

Giriş

Uygurlar yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle ve kimi zaman da siyasi tutumları sebebiyle İpek Yolu dinlerinden Budizm, Manihaizm ve Doğu Süryani (Nasturi) Hristiyanlığı gibi türlü dinî çevrelerde yer almışlardır. Bunlardan Manihaizm 762'de

* Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE. uguruzunkaya@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4534-9305, , Gönderim tarihi: 15.04.2020 / Kabul tarihi: 28.08.2020

Böğü Kagan hâkimiyetinde Uygurlarda devlet tarafından kabul edilen, ismini kurucusundan alan esasen Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Budizmdeki kimi unsurların gnostik düalizme dayalı görüşlerle birleştirilmesiyle oluşan bir inanış sistemidir (bk. Tekin 1962: 1; ayrıca krş. Ch'en 1973: 228-229). Doğu Süryani (Nasturi) Hristiyanlığı İpek Yolu boyunca muhtelif yayılma alanlarına sahip olmuş, burada Yüan döneminin (1271-1368) sonuna kadar mevcudiyetini korumuş ve Uygurlar arasında da inanır bulmuştur. Çoğunluğu 13-14. yüzyıl ile tarihlendirilen bu dine ilişkin Eski Uygurca yazılı kaynaklar Turfan vahasında, Xaraxoto (Karaşahr) ve Dunhuang'da bulunmuştur.¹ Doğu Asya tarihinde önemli bir yeri olan Budizme gelince, J. Wilkens Uygurların Budizmle ilk ne zaman temas kurduğunun belli olmadığını ve Orta Asya dinler tarihinde sıklıkla karşılaşılan bir din dönüşümü hikâyesinin Budizm açısından Uygurlarda mevcut olmadığını ifade eder. Buna karşın daha Moğolistan'daki Uygur İmparatorluğu'nun kurulmasından çok daha önce 629'da iktidara gelen prenslerden birinin *Bodhisattva* unvanını aldığını ancak yine de onun dindar bir Budist olup olmadığını şüpheli olduğunu belirtir (Wilkens 2015: 195).

Temel ilkeleri Siddhârtha Gautama (MÖ 563-483) tarafından ortaya atılan Budizmin esasen *Theravāda* ve *Mahāyāna* olmak üzere iki büyük ekolü vardır. *Theravāda* 'eskilerin yolu' anlamına gelmektedir ve öğretisi ilkeleri noktasında Budizmin muhafazakâr bir kolunu teşkil eder. Bu ekolde kurtuluştan bireyin kendisi sorumludur ve bu kurtuluşa erişebilmenin temeli manastır düzenine iştirak etmek ve iyi bir karmaya sahip olmaktır. *Mahāyāna* 'büyük taşıt' ekolü, *Theravāda* karşısında Budizmin daha liberal ve ilerleyici kolunu oluşturmaktadır ve birçok hususta daha metafizik ve spekülâtif düşüncelerle doludur (krş. Suzuki 1907: 2). *Mahāyāna* Budizmi *Theravāda*'dan farklı olarak kurtuluşu yalnızca seçkin bir kesime sunmaz, bu noktada bütün canlılara hitap eder; çünkü bütün canlılar Buddha hilkatine sahiptir ve her biri muhtemel bir Buddha adaydır. Bu sebeple *Mahāyāna*'nın ideal kişisi Bodhisattva 'Buddha aday' olarak adlandırılır. *Mahāyāna* Budizminden biri *Mādhyamaka* 'orta yol' ve biri *Yogācāra* 'yoga uygulaması' adında iki felsefi ekol doğmuştur. *Mādhyamaka* yani *Orta Yol* öğretisindeki orta vurgusu "varlık ve yokluk, tasvip ve nehiy, haz ve elem gibi uç değerlerin ortası"dır (Ch'en 1973: 84). *Mādhyamaka* ekolünün veya bir diğer adıyla *Śūnyatāvāda*'nın 'boşluk öğretisi' temsilcilerini Nāgārjuna ve Āryadeva oluşturur. *Yogācāra* ekolüne gelince, bu ekolün temel düşüncesinde bilinç önemli bir yer edinmiştir ve "genel olarak maddi dünyanın gerçekliğini yadsıyan ve gerçekliğin zihinsel olduğunu iddia eden felsefe, bir idealizm biçimi" (Harvey 2013: 133) olarak düşünülmektedir. *Yogācāra* ekolünün temsilcilerini Maitreyañātha, Asaṅga ve Vasubandhu oluşturur. Vasubandhu'nun *Triṃśikā* 'Otuz Mısra' adlı eseri *Yogācāra* ekolü külliyatında başka birçok eser de bulunmasına karşın oldukça önemli bir yere sahiptir. *Triṃśikā-vijñaptimātratā* olarak da bilinen bu eser ve bu eser üzerine kaleme alınmış olan tefsirler *Faxiang* (法相宗) ekolünün esas kurucusu 602-664 arasında

¹ Nasturi Hristiyanlığına ilişkin Eski Uygurca metinlerin muhtevası, tarihlendirilmesi, yazı özellikleri ve dili için bk. Zieme 2015: 11-26.

yaşamış olan Xuanzang'ın (玄奘) *Cheng weishi lun* (成唯識論) 'Mutlak Şuur Nazariyesi Hakkında Hitabe' adlı eserinin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Budizmin *Faxiang* ekolü, Xuanzang'ın Nālandā'daki ikameti sırasında *Yogācāra* üzerine tetkiklerde bulunması ve bu ekolün yazınsal kaynakları sebebiyle kimi araştırmacılarca *Yeni Yogācāra* olarak da kabul edilir. Xuanzang'ın *Yeni Yogācāra* ekolü veya esas adıyla *Faxiang* veya bir diğer adlandırma ile *Weishi* (唯識) 'mutlak şuur' ekolü 632-682 tarihlerinde yaşayan öğrencisi Kuiji (窥基) tarafından sistemli bir hâle getirilmiştir. *Faxiang* öğretisinin temeli "bu dünyanın salt bir tasavvur" olduğu ve "bütün dış dünyanın ancak bir yanılsama" (Ch'en 1973: 321) olabileceği üzerinedir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve şimdiye kadar neşredilmemiş bu fragman Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu'nda Mainz 785 (T II Y 52) arşiv numarasıyla korunmaktadır. Mevzubahis fragman Budizmin *Faxiang* ekolüne ilişkin metinlerin yer aldığı bir derleme eser veya mecmua olarak tanımlanabilecek bir yazma eserin 3. bölümünün 19. yaprağını oluşturmaktadır. Mainz 785'in (T II Y 52) ön sayfasında 24, arka sayfasında ise 25 satırlık bir Eski Uygurca metin korunabilmiştir. Özertural (2012: 243, katalog no. 288) bu fragmanı konusu tespit edilemeyen, ancak yeri tespit edilebilen fragmanlar başlığında ele alır ve katalog bilgilerini paylaşır. Bu çalışma mezkur fragmanın yazı çevirimini ve harf çevirimini, Türkiye Türkçesine aktarımını, metne ilişkin notlarını ve dizini de içeren sözlüğü ihtiva etmektedir. Çalışmanın yazı çevirimi ve harf çevirimi için *Uigurisches Wörterbuch*'da belirlenen yönteme bağlı kalınmıştır (Röhrborn 1977-1998: 9-10 ve 13-14; Röhrborn 2010: XXXIII-XXXV). Eski Uygurca metnin dil içi çevirisini ilgilendiren kısımda mümkün olduğunca Eski Uygurca metne bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın notlar kısmında metnin ait olduğu Budist eser ve onun Çince eş değeri tespit edilemediğinden Çince metinle mukayeseli bir açıklama yoluna gidilmemiştir. Fakat notlar kısmı Budizme ilişkin kavramlar ve Türkçe malzemede açıklama gerektiren durumlar esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmanın dizin kısmı analitik bağlamla hazırlanmıştır ve metinde geçen bütün sözcükler dizine anlamlarıyla dâhil edilmiştir.

1. ESKİ UYGURCA METNİN YAZI ÇEVİRİMİ VE HARF ÇEVİRİSİ

Mainz 785 (T II Y 52)

3. bölüm, 19. yaprak

ön

- | | | |
|------|----|--|
| (01) | 01 | sanı sakışi idi yok ...
s'ny s'qışy 'ydy ywq'... ynk' |
| (02) | 02 | t(ä)rk üdün ol tınl(ı)g bu[r]han kutın
trk 'wydwn 'wl tynlq pw/q'n qıwtyn |
| (03) | 03 | bulur tep temäk üzä ,, bo nom ärdinig
pwlwr typ tym'k 'wyz' ,, pw nwm 'rdynyk |
| (04) | 04 | bititmäkdinki ukıtmaktıki ulug |

- (05) 05 pytytm'kdynky 'wqjtm'qjtyndjy 'wlwq
törlüg buyan ädgü kılınç bulurun
twyrlwk pwy'n 'dkw qjlync pwlwryn
- (06) 06 ukitur „ nä üçün tep tesär „ k(a)ltı
'wqjtwr „ n' 'wyçwn typ tys'r „ qjty
- (07) 07 t(ä)ñ[ri t(ä)]ñrisi burhan y(a)rılı-
tnk// /nkrysy @ pwrq'n yrly
- (08) 08 kayuk ol „ birök kim
q'ywq'wl „ @ pyrwk kym
- (09) 09 kayu tnl(i)glar iki
q'yw tynlq @ l'r 'yky
- (10) 10 kırk yeti ärdinin etiglig kopı
qjyrq'yyty 'rdynyn 'ytyklyk qjwpy
- (11) 11 tükäl v(i)rhar etsär „ ikinti yänä
twyk'l vrq'r 'yts'r „ 'ykynty y'n'
- (12) 12 bir tnl(i)g iki kırk užiklig bir
pyr tynlq 'yky qjyrq'wž.yklyq pyr
- (13) 13 şlok nom bititsär „ aşnuki buyan
şlwk nwm pytyts'r „ „şnwqjy pwy'n
- (14) 14 ädgü *kılınç* ... bir [şlo]k [no]m
'dkw qjlync ... pyr //k //m
- (15) 15 bititmiş buyan ädgü kılın[ç] ...
pytytmış pwy'n 'dkw qjlyn[ç] ...
- (16) 16 y(e)g(i)rmi san utar yegädür „ nä
ykrmy s'n 'wt'r yyk'dwr „ n'
- (17) 17 üçün tep tesär „ v(i)rhar sänräim
'wyçwn typ tys'r „ vrq'r s'nkr'm ym
- (18) 18 etmäk buyan² ärsär t(ä)ñri yerintäki kişi
'ytm'k pwy'n 'rs'r tkry yyrynt'ky kyşy
- (19) 19 ažuuntaki mänikä ävirdäçi ärür „
"ž. wnynt'qjy m'nky k' 'vyrd'çy 'rwr „
- (20) 20 nom bititmäk buyan ärsär „ ugrayu
nwm pytytm'k pwy'n 'rs'r „ 'wqr'yw
- (21) 21 sansartın üntürdäçi ärür tep
s'ns'r tyn 'wyntwrđ'çy 'rwr typ p
- (22) 22 munlayu y(a)rlikamışı bar „ bir ...
mwnyl'yw yrlyq'myšy p'r „ pyr s...
- (23) 23 nom bititip iki kırk
nwm pytytyp 'yky qjyrq'... ..
- (24) 24 etmäk buy[an]

² Sözcük satırın üstüne yazılmıştır.

		'ytm'k pwy//
arka		
		üçünç ülüş tokuz y(e)g(i)rmi
(25)	01	'wyçwnç 'wylwş twq̄wz ykrmy idi yo[k te]p temiş boltı ,, t(ä)rk
(26)	02	'ydy yw//p tymyš pwlty ,, trk üdün ol tnl(1)g burhan kutn ³ bulur tep
(27)	03	'wydwn 'wl tynlq pwrq'n qwtyn pwlwr typ temäki ärsär ,, kim bo nom bititmiş
(28)	04	tym'ky 'rs'r ,, kym pw nwm pytytmyş nom okımış buyan ugrayu bilgä
(29)	05	nwm 'wq̄ymyš pwy'n 'wqr'yw pylk' bilig tözlüg ärür ,, bilgä bilig
(30)	06	pylyk twyz lwk 'rwr ,, pylk' pylyk tözlüg buyannıñ tüşi utlısı
(31)	07	twyz lwk pwy'n nynk twyšy 'wtlysy yänä soka burhan k[u]tı
(32)	08	y'n' swq' ® pwrq'n q/ty tetir ,, t(ä)rk üdün tep
(33)	09	tytyr ,, trk ® 'wydwn typ temäk üzä äñ yüz k(a)lp
(34)	10	tym'k 'wyz ' ® 'nk ywz klp üç asanke altı p(a)ramit ädgü
(35)	11	'wyç 's'nky ''lty pr'myt 'dkw kılınç işin bütürmädin tükätmä-
(36)	12	q̄ylynç 'yšyn pwytwrm'dyn twyk'tm' din ikin ara burhan kutn
(37)	13	dyn 'ykyn ''r' pwrq'n q̄wtyn bulur ärmäz ,, t(ä)k kenki kenki aźun-
(38)	14	pwlwr 'rm'z ,, tk kynky kynky ''ž. wn la[r]da
(39)	15	l'rd' pw... 'wy ...dyn ... ymä t(ä)rs tätrü yañlok
(40)	16y ym' trs t' trw y'nklwq körümkä ilinmädin köni bodis(a)t(a)v-
(41)	17	kwyrrwm k' 'ylynm'dyn kwyny pdwystv lar yorıkıña tapışıp çın kertü töz
(42)	18	l'r ywryqynk' t'pysyp çyn kyrtw twyz umug tapıp bir yintäm anıñ içintä 'wmwq t'pyp pyr yynt'm ''nynk 'yçynt'

³ Sözcük satırın üstüne yazılmıştır.

- (43) 19 ök katıglanu ikin ara adasızın
'wk q'tyql'nw 'ykyn ''r''d'syz yn
- (44) 20 t[u]dasızın burhan kutıña tögirlär⁴ ,,
t/d'syz yn pwrq'n qwtynk' t'kyr l'r ,,
- (45) 21 anı üçün olarnı t(ä)rk üdün
'ny 'wyçwn 'wl'r ny trk 'wydwn
- (46) 22 [burh]an kutın bulır tep temiş
///'n qwtyn pwlyr typ tymış
- (47) 23 ymä tıdıgsız
... ..qy ym' tydyqsyz z
- (48) 24 kayu
... .. yrwk q'yw
- (49) 25
... .. .yp

2. ESKİ UYGURCA METNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMASI

Mainz 785 (T II Y 52) (ön)

(1) sayısız hiç yok ... (2) hemen o canlı, Buddha kutsallığına (3) erişir diye söylemekle, bu öğretiyi mücevherini (4) yazdırmasındaki açıklamasındaki pek çok (5) sevaba² eriştiğini (6) anlatır. Ne için böyledir denirse, şöyle ki (7) tanrılar tanrısı Buddha buyurmuştur. (8) Fakat öyle ki hangi canlı otuz iki [adet], (9) yedi mücevherle donatılmış tamamı (10) noksansız manastır tezyin etse, ikincisi yine (11) bir canlı otuz iki heceli bir (13) mısra yazdırsa, evvelki (14) sevap² ... bir mısra öğretiyi (15) yazdırmış sevap³ ... (16) yirmi sayı kazanır. Ne (17) için böyledir denirse, manastırımız (18) tezyin etme sevabı ise, tanrı yerindeki[ler] insan (19) varlık şeklinde mevcut olan sevince tevcih edecektir [diyedir]. (20) Öğretiyi yazdırma sevabı ise, bilhassa (21) doğum ölüm çemberinden (Skt. *samsāra*) çıkaracağı içindir. (22) Böylece buyurmuşluğu vardır. Bir ... (23) öğretiyi yazdırıp otuz iki ... (24) tezyin etme sevabı ...

Mainz 785 (T II Y 52) (arka)

[üçüncü bölüm, on dokuzuncu (yaprak)] (1) hiç yok demiş oldu. (2) Hemen o canlı Buddha kutsallığına erişir (3) demek ise öyle ki bu öğretiyi yazdırmış (4) öğretiyi yüksek sesle okumuş sevap bilhassa (5) bilgelik esaslıdır. Bilgelik (6) esaslı sevabın mükâfatı² (7) yine doğrudan Buddha kutsallığıdır. (8) Hemen diye (9) söylenmesi ile en (?) yüz *kalpa*, (10) üç *asaṃkhyeya*, altı *pāramitā* iyi amel (11) işini tamamlamadan² (12) ikisinin arasında Buddha kutsallığına (13) erişemez. Yalnız sonraki² (14) varlık biçimlerinde ... (15) yine yanlıs³ (16) görüşe bağlanmadan doğru Bodhisattvalar (17) gidişatına rastlayıp hakiki² esas (18) umudu bularak daima onun içinde (19) çabalayarak ikisinin arasında tehlikesizce² (20) Buddha kutsallığına erişirler. (21) Onun için onlar hemen

⁴ <l'r> satırın sonuna normalden küçük harflerle yazılmıştır.

(22) Buddha kutsallığına erişir diye denmiştir. (23) ... yine engelsiz (24) ... hangi (25) ...

3. ESKİ UYGURCA METNE AİT NOTLAR

(01) sanı sakışı: EUyg. *san sakış* 'sayı2, adet2, ölçü2' ikilemesi için bk. Şen 2002: 239 ve Ölmez 2017: 285.

(02) t(ä)rk üdün: EUyg. *t(ä)rk üdün* ifadesi 'anında, derhal, çabucak, hemen' anlamlarındadır, krş. *tärk üdün adırtılg burhan kutın bulzunlar* Kasai 2008: 262¹⁴⁻¹⁵, ayrıca aynı satırlar için krş. Arat 1965: 226¹⁴⁻¹⁵; Zieme 1985: 159¹⁴⁻¹⁵.

(03) ärdini+g: EUyg. *ärdini* 'mücevher', Soğd.'da *rtn-* (Gharib 1995: 343a, 8526. madde) olarak tanıklanmış olup kökeni itibariyle Skt. *ratna*'ya (Monier-Williams 1899: 864b; Edgerton 1953: 450b) dayanır.

(10) yeti ärdini: EUyg. *yeti ärdini* 'yedi mücevher' Çin. 七寶 *qibao* ve Skt. *saptaratnāni* (Monier-Williams 1899: 1150a; ayrıca krş. JEBD 1979: 287b; Soothill ve Hodous 1937: 11b-12a; Tokyürek 2019: 191-192) karşılığındadır.

(11) v(i)rhar: EUyg. *v(i)rhar* 'manastır' sözü Soğd. *βrγ'r* (Gharib 1995: 108, 2741. madde) ve Skt. *vihāra* (Monier-Williams 1899: 1003c; Edgerton 1953: 505a; Davids ve Stede 1921-25: 640) karşılığındadır.

(13) şlok: EUyg. *şlok* 'mısra, dize' sözü Toharcanın A diyalektinde *şlok* (*şlyok*) (Poucha 1955: 334), Toharcanın B diyalektinde *şlok* (Adams 2013: 706), Soğd.'da ise *şl'wk* (Gharib 1995: 373b, 9250. madde) ~ *şr'wk'* (Gharib 1995: 376a, 9318. madde) şeklinde görünmekle beraber kökeni itibariyle Skt. *śloka*'ya dayanır (Monier-Williams 1899: 1104c).

(17) v(i)rhar sāñrām: Bu ifade metinde bir ikileme olarak 'manastır' anlamında kullanılmıştır. EUyg. *sāñrām* 'manastır', Toharcanın A diyalektinde *sañkrām* ~ *sañkrām* ~ *sañgrām* (Poucha 1955: 358) biçimlerinde, Toharcanın B diyalektinde *sañkrām* (Adams 2013: 735-736), Soğd.'da *snkr'm* (Gharib 1995: 357b, 8865. madde) şeklinde tespit edilmiştir ve kökeni itibariyle Skt. *sañghārāma*'ya (Monier-Williams 1899: 1130a) dayanır.

(20) ugrayu: Morfolojik yapısı *ug(u)r+a-(y)-u* şeklinde olan sözcük, Erdal tarafından kalıplaşmış bir zarf olarak değerlendirir ve 'özellikle, bilhassa, tamamıyla' olarak anlamlandırır (1991: 428; ayrıca krş. Clauson 1972: 93b; Nadalyayev vd. 1969: 363b).

(21) sansar: EUyg. *sansar*, Toharcanın A diyalektinde *samsār* (Poucha 1955: 357), Toharcanın B diyalektinde *samsār* (Adams 2013: 734), Soğd.'da *sns''r* (Gharib 1995: 358a, 8870. madde) ~ *snks''r* (Gharib 1995: 357b, 8866. madde) olarak tespit edilmiştir,

sözcük kökeni itibarıyla Skt. *samsāra*'ya (Monier-Williams 1899: 1119b; Edgerton 1953: 542b; Davids ve Stede 1921-25: 657) dayanır.

(30) tüş+i utlı+sı: EUyg. *tüş utlı* 'netice, mükâfat, semere' ikilemesi için bk. Şen 2002: 309 ve Ölmez 2017: 296. *utlı* için bk. Clauson 1972: 54b; Nadalyayev vd. 1969: 618a.

(33) är: Sözcüğün okuması ve anlamlandırılması metnin bağlamıyla ilişkilendirilememiştir.

(33-34) yüz k(a)lp üç asanke: Bir Budist terim olan bu ifade 'yüz *kalpa*, üç *asaṃkhyeya*' anlamına gelir ve Çin. 三祇百劫 *sanqi baijie* (DDB) karşılığındadır. Budizmde, "bir Bodhisattva Buddha olmak için üç *asaṃkhyeya-kalpa* süresince altı pāramitayı uygulamalı ve ayriyetten Buddhanın otuz iki alametine erişmek için yüz kalpa süresince kendisini yetiştirmelidir." (JEBD 1979: 253a).

(34) altı p(a)ramit: Bir Budist terim olarak *altı p(a)ramit* 'altı fazilet/erdem' anlamına gelmektedir ve Çin. 六波羅蜜 *liu poluomi* 'altı mükemmeliyet' (DDB; JEBD 241b) karşılığındadır. Arat, Buddha ahlakının temelini bu altı mükemmeliyetin (Skt. *pāramitā*) teşkil ettiğini ve *paramit* sözünün EUyg.'da hangi sözle tercüme edildiğinin belli olmadığını belirtir (1940-42: 63; Budist *pāramitā*lar hakkında güncel bir çalışma için bk. Zieme 2020: 150-156). *altı p(a)ramit* aşağıdaki gibidir:

	Sanskritçe	Çince	Eski Uygurca
(1)	<i>dāna-pāramitā</i>	布施 <i>bushi</i> (DDB)	<i>buşi p(a)ramit</i> (Arat 1940-42: 63) ~ <i>tñl(ı)glar küsüşinçä äd tavar bermäk</i> (Tokyürek 2018: 331 ¹⁰⁸⁻¹⁰⁹)
(2)	<i>śīla-pāramitā</i>	持戒 <i>chijie</i> (DDB)	<i>ç(a)hşap(a)t p(a)ramit</i> (Arat 1940-42: 63) ~ <i>yazınçsız arıç ç(a)hşap(u)t tutmak</i> (Tokyürek 2018: 331 ¹⁰⁹⁻¹¹⁰)
(3)	<i>kṣānti-pāramitā</i>	忍辱 <i>renru</i> (DDB)	<i>sārinmāk p(a)ramit</i> (Arat 1940-42: 63) ~ <i>kop ugurın sārinmāk</i> (Tokyürek 2018: 331 ¹¹⁰⁻¹¹¹)
(4)	<i>vīrya-pāramitā</i>	精進 <i>jingjin</i> (DDB)	<i>katıgılanmak p(a)ramit</i> (Arat 1940-42: 63) ~ <i>y(i)ti kınıç katıgılanmak</i> (Tokyürek 2018: 331 ¹¹¹⁻¹¹²)
(5)	<i>dhyāna-pāramitā</i>	禪定 <i>chanding</i> (DDB)	<i>dyan p(a)ramit</i> (Arat 1940-42: 63) ~ <i>amrılmış turulmuş dyan</i> (Tokyürek 2018: 331 ¹¹²⁻¹¹³)
(6)	<i>prajñā-pāramitā</i>	智慧 <i>zhihui</i> (DDB)	<i>bilgä bilig p(a)ramit</i> (Arat 1940-42: 63) ~ <i>tüü törlüg bilgä bilig</i> (Tokyürek 2018: 331 ¹¹³⁻¹¹⁴)

4. Dizin ve Sözlük

Bu bölüme metinde geçen bütün sözler alfabetik olarak dahil edilmiştir.

A

adasız 'tehlikesiz' a.+m t[u]dasız 43
altı 'altı' a. p(a)ramit 34
anı 'onu, onun' a. için 45
anı 'onun' a. için 42
ara 'ara' için a. 36, 43
asanke < Toh. A *asamke* < Skt. *asamkhyeya*
'sayısız, çok sayıda' üç a. 34
aşnuki 'önceki, evvelki' a. 13
ažun < Soğd. ''žwn, 'zw'n(h)' hayat şekli, varlık
biçimi' kenki kenki a.+la[r]da 37; t(ä)ñri yerintäki
kişi a.+mtaktı 19

B

bar 'var, mevcut' munılayu y(a)rıkamı b. 22
bilgä 'bilge' b. bilig 'bilgelik' 28, 29
bilig 'bilgi' bilgä b. 'bilgelik' 29, 29
bir 'bir' b. 22, 42; b. şlok nom 12; bir [şlo]k [no]m
14; b. tml(t)g 12
birök 'fakat, ama' b. 8
bitit- 'yazdırmak' nom b.-ip 23; [no]m b.-miş 15;
nom b.-miş 27; nom b.-sär 13
bititmäk 'yazdırma' bo nom ärdinig b.+dinki
ukitmaktı 4; nom b. 20
bo 'bu' b. nom bititmiş 27; b. nom ärdinig 3
bodis(a)t(a)v < Soğd. *pwōystβ, pwtystβ* < Skt.
bodhisattva 'Bodhisattva, Buddha aday' b.+lar
yorıkıña 40
bol- 'olmak' yol[k] telp temiş b.-tı 25
bul- 'edinmek' burhan kutın b.-ur 37; [burh]an
kutın b.-ır 46; buyan ädgü kılınç b.-urn 5; tml(t)g
burhan kutın b.-ur 26; tml(t)g bu[r]han kutın b.-ur
3
burhan, bu[r]han, burhan, [burh]an < Çin. 佛 *fo*
'Buddha' ve Tü. *han* 'Buddha' b. k[u]ltı 31; b.
kutın 26, 36, 46; bu[r]han kutın 2; b. kutıña 44;
t(ä)ñri t(ä)ñrisi b. 7
buyan, buy[an] << Skt. *puṇya* 'sevap' b. ädgü
kılınç 5, 13; b. ädgü kılınç 15; bilgä bilig tözlüg
b.+mıñ tüşi utlısı 30; ... etmäk b. 24; nom bititmäk
b. ärsär 20; nom okımı b. 28; v(i)rhar säñrämin
etmäk b. ärsär 18
bütür- 'tamamlamak' b.-mädin tükätmädin 35

Ç

çın < Çin. 真 *zhen* 'doğru, gerçek' ç. kertü
'hakiki' 41

Ä

ädgü 'iyi' ä. kılınç için 34; buyan ä. kılınç 'sevap'
5, 14; buyan ä. kılınç [ç] 'sevap' 15
äñ (?) 'en' a. yüz k(a)lp 33
är- (1) 'yardımcı eylem, -dir' (2) 'olmak' bilgä
bilig tözlüg ä.-ür 29; burhan kutın bulur ä.-mäz 37;
mäñikä ävirdäçi ä.-ür 19; nom bititmäk buyan ä.-
sär 20, 21; tep temäki ä.-sär 27; v(i)rhar säñrämin
etmäk buyan ä.-sär 18
ärdini << Skt. *ratna* 'mücevher' bo nom ä.+g 3;
iki kırk yeti ä.+n 10
ävir- 'çevirmek, tevcih etmek' mäñikä ä.-däçi
ärür 19

E

et- 'tezyin etmek' v(i)rhar e.-sär 11
etiğlig 'donatılmış, süslü' ärdin e. 10
etmäk 'tezyin etme' ... e. buyan 24; v(i)rhar
säñrämin e. buyan ärsär 18

İ

içintä 'içinde' anıñ i. 42
idi 'hiç' i. yok 1; i. yo[k] 25
iki 'iki' i. kırk 'otuz iki' 9, 23; i. kırk uzıklığ 12
ikin 'ikisi' i. ara 36, 43
ikinti 'ikinci(si)' i. 11
ilin- 'bağlanmak' körümkä i.-mädin 40
iş 'iş, amel' ädgü kılınç i.+in 35

K

k(a)lp < Soğd. *klp* < Skt. *kalpa* 'devir, dönem,
çağ' yüz k. 33
k(a)ltı 'şöyle ki' k. 6
katıglan- 'çabalamak, gayret etmek' k.-u 43
kayu 'hangi' k. 48; k. tml(t)glar 9
kenki 'sonraki' k. k. 37
kertü 'gerçek, doğru' çın k. 41
kılınç, kılınç, kılınç [ç] 'iş, amel' ädgü k. için 35;
buyan ädgü kılınç 5, 14; buyan ädgü kılınç [ç] 15
kırk, kırk 'kırk' iki k. 10, 12, 23

kim 'kim, ki' k. 8, 27

kişi 'kişi' t(ä)ñri yerintäki k. 18

kop 'hep, bütün' k.+ı 10

köni 'doğru, gerçek' k. bodis(a)t(a)olar yorıkına 40

körüm 'görme, görüş' k.+kä ilinmädin 40

kut, k[u]t 'kutsallık' burhan k.+ı 31; burhan kut.+ım 26, 36; bu[r]han k.+ım 2; [burh]an k.+ım 46; burhan k.+ıña 44

M

mäni 'sevinç, neşe' m.+kä ävirdäçi ärür 19

munılayu 'böylece, böyle' m. y(a)rlıkamışı bar 22

N

nä 'ne' n. üçün tep tesär 6, 16

nom, [no]m < Soğd. nwm 'öğreti' n. ärdiniğ 3; n. bititip 23; n. bititmäk 20; n. bititmiş 27; [n.] bititmiş 14; n. bititsär 13; n. okmış 28

O

okı- 'yüksek sesle okumak' nom o.-mış 28

ol 'o, işaret sıfatı' o. tml(i)ğ burhan kutm 26; o. tml(i)ğ bu[r]han kutm 2; t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan y(a)rlıyuk ol 8

olar 'onlar, işaret zamiri' o.+ı 45

Ö

ök 'pekiştirme edatı' ö. 43

P

p(a)ramit < Toh. A, Toh. B pāramit < Skt. pāramitā 'fazilet, erdem' altı p. 34

S

sakış 'sayı' sanı s.+ı 'ölçü, sayı' 1

san 'sayı' y(e)g(i)rmı s. 16; s.+ı sakışı 'ölçü, sayı' 1

sansar < Soğd. sns'r < Skt. saṃsāra 'saṃsāra,

doğum ölüm çemberi' s.+tım üntürdäçi 21

sänräm < Soğd. snkr'm < Skt. saṃghārāma

'manastır' v(i)rhar s.+im etmāk buyan ärsär 17

soka 'özelliikle, doğrudan' s. burhan k[u]tı 31

Ş

şlok, [şlo]k < Soğd. şl'wk < Skt. śloka 'dize, mısra' bir ş. nom 13; bir [ş]. [no]m 14

T

tap- 'bulmak' çm kertü töz umug t.-ıp 42

tapış- 'rastlamak' köni bodis(a)t(a)olar yorıkına t.-ıp 41

täg- 'erişmek, ulaşmak' burhan kutına t.-irlär 44 t(ä)k 'tek, yalnız' t. 37

t(ä)ñri, t(ä)ñ[ri], [t(ä)]ñri 'Tanrı' t. t.+si burhan 7; t. yerintäki kişi 18

t(ä)rk 'çabuk' t. üdün 'hemen, anında, derhal' 2, 25, 32, 45

t(ä)rs 'yanlış, ters' t. tätrü yañlok 39

tätrü 'yanlış, ters' t(ä)rs t. yañlok 39

te-, [te]- 'demek, söylemek' t.-p 21; t.-p t.-miş 46; [t.-]p t.-miş boltı 25; t.-p t.-sär 6, 17; t.-p temäk 3; t.-p temäk 32; t.-p temäki 26

temäk 'deme, söyleme' tep t. üzä 3, 33; tep t.+i ärsär 27

tet- '{-Ir} ile tetir bildirme, kopula' burhan k[u]tı t.-ir 32

tıdıgsız 'engelsiz' t. 47

tml(i)ğ 'canlı' t. 12; t. bu[r]han kutm 2; t.+lar 9;

tml(i)ğ burhan kutm 26

törlüg 'türlü' ulug t. buyan ädgü kılınç 5

töz 'esas, temel' çm kertü t. 41

tözlüg 'esaslı, temelli' bilgä bilig t. 29, 30

t[u]dasız 'tehlikesiz' adasızım t.+ım 44

tükäl 'eksiksiz, büsbütün' t. 11

tükät- 'bitirmek, tamamlamak' bütürmädin t.-mädin 35

tüş 'semere, mükâfat' t.+i utlısı 30

U

ugrayu 'bilhassa, özellikle' u. 20, 28

ukıt- 'anlatmak, açıklamak' u.-ur 6

ukıtmak 'anlatma, açıklama' bititmäkdinki u.+tmkı 4

ulug 'büyük, ulu' u. törlüg buyan ädgü kılınç 4

umug 'umut' çm kertü töz u. tapıp 42

ut- 'yenmek, mağlup olmak' u.-ar yegädür 'kazanmak' 16

utlı 'mükâfat, karşılık, semere' tüşi u.+sı 30

uzıklıg 'heceli' iki kırk u. 12

Ü

üç 'üç' ü. *asanke* 34
 için 'için' anı ü. 45; *nä* ü. *tep tesär* 6, 17
 üdün 'zaman' *t(ä)rk* ü. 'hemen, anında, derhal'
 2, 26, 32, 45
 üntür- 'çıkarmak' *sansartm* ü.-*däçi* 21
 üzä 'ile, dolayısıyla' *tep temäk* ü. 3, 33
 v(i)rhar < Soğd. *βry'r* < Skt. *vihāra* 'manastır' v.
 11, 17

Y

yanlok 'yanlış, hata' y. *körümkä ilinmädin* 39
 y(a)rlıka- 'emretmek, buyurmak' *munılayu y.-*
mışı bar 22; *t(ä)η[rı t(ä)]ηrisi burhan y.-yuk* ol 7

yänä, yänä 'yine' y. 11, 31
 yegäd- 'yenmek, mağlup olmak' *utar y.-ür*
 'kazanmak' 16
 y(e)g(i)rmi 'yirmi' y. *san* 16
 yer 'yer' *t(ä)ηri y.+intäki kişi* 18
 yeti 'yedi' *kırk y.* 10
 yintäm 'daima' y. 42
 ymä 'yine' y. 39, 47
 yok, yok, yo[k] 'yok' *idi y.* 1, 25
 yorık 'seyir, gidişat' *bodis(a)t(a)olar y.+ıña*
tapışıp 41
 yüz 'yüz' y. *k(a)lp* 3

SONUÇ

Budizmin iki temel kavrayışından biri olan *Mahāyāna* temelinde gelişen *Faxiang* ekolüne ilişkin bir Eski Uygurca yazmanın 3. bölümünün 19. yaprağını oluşturan bu çalışmanın sonuçları şöyle sıralanabilir: (1) Bu fragmanın neşriyle birlikte kimisi hasarlı da olsa toplam 49 satırın yazı çevirimi ve harf çevirimi ortaya konmuştur. (2) Bu çalışmanın söz varlığı 113 sözcükten oluşmaktadır ve bunlardan 93'ü isim ve 20'si fiil olarak tespit edilmiştir. (3) Eski Uygur edebiyatında sıklıkla rastlanan ikilemelere metinde de rastlanılmıştır. Metinde *san sakış* 'sayız' (1. satır), *v(i)rhar säñräm* 'manastır' (17. satır), *bütür- tükät-* 'tamamlamak', *çın kertü* 'hakikiz' ve *ada t[u]da* 'tehlike' (43. satır) ikilemesi birer kez geçmiştir. Ayrıca metinde aynı sözcüğün tekrarı şeklinde oluşan ikileme de mevcuttur: *kenki kenki* 'sonrakiz' (37. satır). Buna ilaveten üç sözcüğün bir kavrama işaret ettiği durum da gözlenmiştir. Buna bir kez geçen *t(ä)rs tätrü yanlok* 'yanlış' örnek olarak verilebilir. (4) Metinde Soğdca, Çince gibi dillerden kelimeler tespit edilmekle birlikte var olan yabancı kelimelerin çoğunluğu Sanskritçedir; ancak bu noktada ödünçlenmenin yapıldığı aracı dillerin Soğdca ve Toharca olduğu gözlenmiştir. Bu sözler şöyle sıralanabilir: *asanke* (< Toh. A *asañke* < Skt. *asañkhyeya*) 'sayısız, çok sayıda', *ažun* (< Soğd. '' žwn, 'zw'n(h)) 'hayat şekli, varlık biçimi', *bodis(a)t(a)v* (< Soğd. *pwδystß, pwtystß* < Skt. *bodhisattva*) 'Bodhisattva, Buddha adayı', *buyan, buy[an]* (<< Skt. *puñya*) 'sevap', *çın* (< Çin. 真 *zhen*) 'doğru, gerçek', *ürdini* (<< Skt. *ratna*) 'mücevher', *k(a)lp* (< Soğd. *klp* < Skt. *kalpa*) 'devir, dönem, çağ', *nom* (< Soğd. *nwm*) 'öğreti' *p(a)ramit* (< Toh. A, Toh. B *pāramit* < Skt. *pāramitā*) 'fazilet, erdem', *sansar* (< Soğd. *sns''r* < Skt. *saṃsāra*), *säñräm* (< Soğd. *snkr'm* < Skt. *saṃghārāma*) 'manastır', *şlok* (< Soğd. *şl'wk* < Skt. *śloka*) 'dize, mısra' ve *v(i)rhar* < Soğd. *βry'r* < Skt. *vihāra* 'manastır'. Bu çalışma ile Orta Asya Türk Budizmine ilişkin tercüme külliyata küçük bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

KISALTMALAR

AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu	nr.	numara
		Skt.	Sanskritçe
bk.	bakınız	Soğd.	Soğdca
Çin.	Çince	TDK	Türk Dil Kurumu
DDB	Digital Dictionary of Buddhism	Toh. A	Toharcanın A diyalekti
ed.	editör(ler)	Toh. B	Toharcanın B diyalekti
EUyg.	Eski Uygurca	TTK	Türk Tarih Kurumu
krş.	karşılaştırınız		

KAYNAKÇA

- ADAMS, Douglas Q. (2013), *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged*. Vol. 1-2, Amsterdam, New York: Rodopi. (Leiden Studies in Indo-European. 10.)
- ARAT, Reşid Rahmeti (1940-42), "Uygurlarda İstihlamlara Dair", *Türkiyat Mecmuası* 7-8 (1940-42), 56-81.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1965), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (AKDTYK. TTK. Yay. VII. 45b).
- CH'EN, Kenneth (1973), *Buddhism in China: A Historical Survey*, Princeton: Princeton University Press.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- EDGERTON, Franklin (1953), *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*, c. II: Dictionary, New Haven: Yale University Press.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz. (Turcologica 7.)
- GHARIB, B. (1995), *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, Tehran: Farhang.
- HARVEY, Peter (2013), *An Introduction to Buddhism. Teaching, History and Practices*, 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Japanese-English Buddhist Dictionary (1979), Tökyö: Daitö Shunppansha.
- KASAI, Yukiyo (2008), *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*, Turnhout: Brepols. (BT. 26.)
- MONIER-WILLIAMS, Monier (1899), *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford: Oxford University Press.
- NADALYAYEV, V. M., D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd. (Akademiya Nauk SSSR. Institut Yazıkoznaniya).
- ÖLMEZ, Mehmet (2017), "Eski Uygurca İkillemeler Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 65/2, 243-311.
- ÖZERTURAL, Zekine (2012), *Alltürkische Handschriften Teil 16: Mahāyāna-sūtras und Kommentartexte*, Stuttgart: Franz Steiner. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. XIII, 24.)

- POUCHA, Pavel (1955), *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, Praha: Statni Pedagogicke Nakladatelstvi. (Monografie Archivu Orientalniho. XV.)
- RHYS DAVIDS, T. W. ve William Stede (1921-1925), *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, Oxford.
- RÖHRBORN, Klaus (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6. Wiesbaden: Steiner.
- RÖHRBORN, Klaus (2010), *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben. Band. 1: ab- - äzüglä-*, Stuttgart: Steiner.
- ŞEN, Serkan (2002), *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- SOOTHILL, William Edward ve Lewis Hodous (1937), *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- SUZUKI, Daisetz Teitaro (1907), *Outlines of Mahâyâna Buddhism*, London: Brill.
- TEKİN, Şinasi (1962), "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1-11.
- TOKYÜREK, Hacer (2018), *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK. 1268. Eski Uygurca Kütüphanesi 8.)
- TOKYÜREK, Hacer (2019), *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK. 1294. Eski Uygurca Kütüphanesi 11.)
- WILKENS, Jens (2015), "Buddhism in the West Uyghur Kingdom and Beyond" *Transfer of Buddhism Across Central Asian Networks (7th to 13th Centuries)*, (ed. Carmen Meinert), Leiden & Boston: Brill.
- ZIEME, Peter (1985), *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin: Akademie-Verlag. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 13.)
- ZIEME, Peter (2015), *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien – Old Uigur texts of the Church of the East from Central Asia*, New Jersey: Gorgias Press. (Gorgias Eastern Christian Studies. 41.)
- ZIEME, Peter (2020), "Buddhist pāramitās as seen from Old Uygur texts" *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology at Soka University*, Vol. XXIII: 147-165.

Elektronik Kaynaklar

- DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 24.03.2020).
- Mainz 785 (T II Y 52): [ön:] http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0785_seite1.jpg (Erişim tarihi 25.03.2020) ve [arka:] http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0785_seite2.jpg (Erişim tarihi: 25.03.2020)